

УДК 37:17:159.923.2:374:373

І. М. Шкільна, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито методику виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності, спрямовану на становлення таких цінностей, які б сприяли саморозвитку, самовихованню зростаючої особистості. Обґрунтовано виховні можливості використання сучасних форм і методів виховання. На прикладному матеріалі показано різні варіанти апробації виховних методик.

Ключові слова: моральна самосвідомість, старші підлітки, форми і методи виховання, позакласна діяльність.

Процеси демократизації й гуманізації в українському суспільстві потребують визначення пріоритетів виховання сучасної молоді на основі гуманістичних цінностей. Визначальною серед таких цінностей є цінність особистості. Це вимагає створення і використання нових форм і методів виховання на засадах ціннісного ставлення особистості до себе, а також ставлення до неї інших людей і суспільства загалом.

Проблема виховання моральної самосвідомості підростаючого покоління висвітлювалась у філософському контексті (Р. Азімова, Р. Апресян, А. Гусейнов, О. Дробницький, В. Малахов, А. Спіркін, А. Титаренко, А. Целікова та інші); у ракурсі психологічних положень про сутність та закономірності розвитку особистості (Р. Бернс, Д. Ельконін, Л. Виготський, Е. Еріксон, І. Кон, Г. Костюк), про психологічний зміст і закономірності виховання (І. Бех, В. Сухомлинський), основних положень гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс); психологічних теорій розвитку особистості, моральної свідомості й самосвідомості (Л. Божович, О. Петровський, Т. Титаренко, С. Рубінштейн та інші).

Останнім часом здійснено ряд дисертаційних досліджень, в яких проблема виховання моральної самосвідомості підростаючої особистості вивчена в різних аспектах, зокрема: становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування (Ю. Алексеева), психологічні особливості моральної самосвідомості підлітка в процесі середовищної

адаптації (Н. Церковнікова), психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків (А. Зимянський), розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці (Р. Павелків).

Аналіз наукової літератури дозволив дати таке визначення основної категорії нашого дослідження (за К. Чорною): «Моральна самосвідомість особистості – це усвідомлення себе, своїх моральних цінностей, якостей, потенційних можливостей, поведінки, дії, вчинків, їх мотивів і наслідків, ставлення до навколишньої дійсності й інших людей, своєї діяльності та її значення для себе і суспільства».

Виховання моральної самосвідомості особистості передбачає наявність ціннісного компонента, що охоплює такі особистісні цінності, які дають змогу визначити ціннісне ставлення до самого себе: свобода, гідність, совість, відповідальність, а також самодостатність, яка є виявом ставлення до себе та інших людей.

Метою статті є розкриття виховних можливостей використання інноваційних форм і методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності.

У своєму дослідженні ми експериментально перевіримо ефективність психологічних механізмів, розроблених доктором психологічних наук, академіком І. Бехом. Ці авторські психологічні механізми апелюють як до свідомості, так і до самосвідомості особистості. Визначаючи психологічні механізми, І. Бех спирався на розроблені ним типи рефлексії (регулятивну, визначальну, синтезувальну, створювальну). Представлені типи рефлексії розглядаються у контексті вищих психологічних механізмів виховання духовних цінностей особистості, в основі кожної з яких – механізми свідомості та самосвідомості. Логіці функціонування механізму свідомості відповідає логіка формування когнітивного компонента, а механізму самосвідомості – емоційно-ціннісного і поведінково-діяльнісного.

Під час проведення формувального етапу експерименту нами використовувалась величезна кількість форм позакласної діяльності: за об'єктом впливу (індивідуальні, масові, групові, колективні); за напрямками виховання (естетичні, фізичні, моральні, розумові, трудові, екологічні, економічні).

Практика показала, що переваги індивідуальної форми роботи полягають у тому, що вона дозволяє кожному учаснику виховного процесу поглиблювати і закріплювати знання, виробляти необхідні вміння, навички, досвід пізнавальної творчої і виховної діяльності [2]. Кращому вихованню моральної самосвідомості старших підлітків сприяло використання допоміжних форм виховної роботи, а саме таких як: екскурсії, домашні самостійні роботи, які доповнювали та урізноманітнювали позакласну діяльність учнів.

Зокрема, екскурсії стали важливим чинником у пробудженні інтересу в учнів до національної гідності, збагачення уявлення і знання про зазначений феномен, сприяли розвитку пізнавальних інтересів школярів, їх світогляду. Демонструючи певні зразки і даючи їм оцінку, дорослі впливають на емоційний стан учнів, формуючи у них вишуканий смак. На кожній екскурсії педагоги використовували такі способи ознайомлення учнів з об'єктом, як роз'яснення, бесіди, самостійна робота, спостереження. Перед екскурсією зазвичай проводилась вступна бесіда, пояснювались завдання, форми і способи його виконання у процесі заходу. Наприкінці екскурсії вчитель проводив підсумкову бесіду з учнями про їх враження, що давало змогу зробити висновки, перевірити знання, здобути дітьми під час екскурсії, а також порекомендувати прочитати додаткову літературу, яка б допомогла учням глибше осмислити тему. Важливим моментом для нашої роботи було залучення й активна участь батьків у екскурсійній роботі.

Виховання моральної самосвідомості учнів 7–9-х класів здійснювалось у процесі виховних годин, які ставили за мету розширення знань школярів про такі цінності, як свобода, гідність, відповідальність, совість, самодостатність, усвідомлення значущості власного морального вибору, відповідальної поведінки і можливих наслідків власної діяльності, розвиток умінь і навичок адаптації гуманістичних цінностей до реального життя, формування умінь використання у своїй діяльності моральних засобів для досягнення цілей.

Зокрема, ми провели виховні години за такою тематикою: «Правильно оцінюючи себе, ми здатні впливати на своє майбутнє», «Чому я заслуговую на повагу», «Чи відповідальна ти людина», «Як пов'язана відповідальність з почуттям обов'язку?», «Самодостатність – це...», «Самодостатня

особистість», «Поняття совісті – поняття моральне», «Свободу не спинити», «Свобода та її прояви», «Моральні цінності», «Мої цінності».

Практичне значення для старших підлітків мала самостійна робота, вона полягала у тому, що учні виконували самостійно завдання учителя з метою повторення і глибшого засвоєння матеріалу, що розглядався на виховних годинах, та його застосування на практиці. Школярі вчилися самостійно працювати з літературними джерелами, вправлятися в тих чи інших якостях, виконували творчі роботи, готували доповіді, малювали малюнки та ін. Досвід показав, що самостійна робота сприяла вихованню у школярів самодостатності, виховувала почуття відповідальності за своє моральне зростання.

У нашій роботі широко використовувалися вербальні, інтерактивні, рефлексивні, ігрові, наочні й практичні методи виховання.

Серед вербальних методів педагога, як правило, використовували розповідь для викладу тієї чи іншої етичної проблеми, прикладів із життя, аналізу фактів. Розповідь – це монологічний виклад матеріалу морально-етичного змісту, з метою послідовного, систематизованого, доступного, емоційного ознайомлення з етичними знаннями. Метод розповіді – це не просто спосіб повідомлення знань, але, у більш широкому значенні, «стимул вихователем» вихованця, з метою спонукати його до діяльності або до висловлення своєї думки.

Зокрема, цей метод вчителі використовували при розгляді таких тем, як: «Чи вважаєш ти себе морально свідомою людиною?» «Що ти вкладаєш у поняття «гідність»?» «Мої цінності», «Як ти розумієш відповідальність?», «Що для тебе є свобода?» «Свобода і відповідальність», «Яку людину ти можеш назвати самодостатньою?» «Самодостатність проявляється в...», «Я і мій характер», «Подивись на себе уважно», «Моє спілкування з людьми» та ін.

Також у своїй практиці ми досить широко використовували метод переконання. Різноманітні кризові явища у житті, моральна невизначеність, різне розуміння гуманістичних цінностей у сім'ї і школі породжують різнобій в етичних поглядах, судженнях, оцінці, уподобаннях старшого підлітка, які часто бувають помилковими чи негативними. Тому у подібних випадках метод переконання з необхідною аргументацією був

найбільш доцільним для переорієнтації підлітків, зміни їх позиції, усвідомлення значущості тих чи інших гуманістичних цінностей. Зазначений метод потребував коректного використання без тиску на дитину, водночас чіткої визначеної позиції педагога.

Допоміг оптимізувати процес виховання моральної самосвідомості такий метод, як етична бесіда. Етичні бесіди більш складні за своїм змістом. Їх призначення – сформувати у дітей правильні уявлення про норми, викликати позитивне ставлення до них, спонукати до осмислення власної поведінки з моральних позицій. Педагоги-практики і батьки добре знають, що у дітей, особливо в підлітковому віці, далеко не завжди формуються правильні моральні цінності.

Етична бесіда як метод формування моральної свідомості мала на меті виявити моральні цінності дитини, сприяти формуванню нових якостей характеру вихованців, якщо у поведінці дитини були відхилення – виправити їх. Основними вимогами до бесіди є доступність та забезпечення зворотного зв'язку. Під час використання цього методу в практиці педагог має провести відповідну підготовчу роботу з учнями: навчити їх правильно будувати речення та сформулювати уявлення про текст.

Етичні бесіди допомогли кращому засвоєнню школярами знань про такі цінності, як гідність, відповідальність, совість, свобода, самодостатність. Так, з учнями 7–9 класів були проведені бесіди: «Ставлення людини до людини», «Мої цінності», «Світ моїх почуттів», «Моє спілкування з людьми», «Як Ви розумієте поняття «моральна самосвідомість», «Мій народ – мій світоч», «Права й обов'язки дітей і дорослих», «Твоє ставлення до себе (як подолати власні комплекси)», «Як контролюєш ти себе у різних життєвих ситуаціях», «Чи вмієш ти допомагати», «Повір у себе», «Як знайти своє справжнє «Я»», «Бути чесним із самим собою», «Жити по совісті», «Гідність і впевненість в собі», «Уміє захищати свої права в Україні та за її межами», «Тепло моїх долонь, і розуму, і серця, я Україні милий віддаю», «Я – українець», «Чому так важливо поважати себе?», «Люди досягають більше, якщо вірять у себе», «Поважати себе означає залишатися собою за будь-яких обставин», «Як ставишся до себе, так і ставитимуться до тебе й інші»,

«Поважати себе означає намагатися бути кращим, ніж ти є»,
«Поважати себе означає поважати інших».

Використання методу проектів було зорієнтоване на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову, що здійснювалась протягом обмеженого терміну і передбачала розв’язання поставленої проблеми за допомогою інтегрування знань, умінь з різних галузей науки. Результати виконаних проектів мали бути «відчутними» для самих вихованців, що полягало у можливості їх практичного застосування. Метод проектів характеризували наявність соціально значущого завдання; чіткий план дій щодо розв’язання проблеми; пошук інформації, яка потім буде оброблена й осмислена; створення продукту, що являє собою результати цієї діяльності; презентація продукту.

Упровадження методу проекту в практику виховної роботи було визначено пріоритетним як в організації поза-класної діяльності школи загалом, так і в роботі кожного класного колективу. Запропоновані нами проекти («Людина як найвища цінність», «Розвиток та становлення гуманізму в Україні», «Гуманістичні цінності сучасної молоді», «Людина людини», «Як протистояти антигуманним викликам сьогодення: уміння і навички, які стануть у пригоді сучасним підліткам», «Проблеми природи нашого краю») були практико-орієнтованими, оскільки при їх виконанні важливою була участь кожного учасника проекту, розробка власних рекомендацій, що формувало корпоративні навички взаємодії і партнерства, безконфліктного вирішення проблем. Завершальним етапом стало колективне обговорення одержаних результатів спільної пошукової діяльності, а також вміння презентувати та захищати свій проект, відстоювати свою позицію і переконання.

Виховання моральної самосвідомості старших підлітків значною мірою залежало і від методу особистого прикладу значущих дорослих (педагогів і батьків). Основними умовами дієвості зазначеного методу була відповідність індивідуальним особливостям дитини, її почуттям і стосункам з оточуючими, а також переконливість самого прикладу, щоб краса гуманного вчинку була представлена дитині у такий спосіб, аби вона хотіла його наслідувати у своїй поведінці [1].

Позитивний вплив на виховання моральної самосвідомості старших підлітків мало виконання різних вправ і творчих завдань. Вправи (усні, письмові, графічні тощо), які проводили вчителі зі старшими підлітками, доповнювали і поглиблювали знання та практичні навички учнів, отримані в процесі занять. Вправи («Подорож у дитинство», «Рука», «Аукціон», «Я і моя впевненість», «Перевір свою самооцінку», «Чого бажаю я та чого очікують від мене інші», «10 подій», «Допиши речення», «Мої позитивні якості», «Два верблюда», «Чи відповідальна ти людина», «Фантастична розповідь») розвивали у школярів увагу, спостережливість, мислення, самостійність, а також сприяли розвитку волі, наполегливості в подоланні труднощів, відповідальності та ін.

Під час проведення мозкового штурму «Що заважає людям бути відповідальними» вчитель пропонував учням 7–9 класів висловити свої думки про те, що заважає людям поводитися відповідально, і записував відповіді на дошці. Після проведення мозкового штурму вчитель узагальнював відповіді учнів і надавав (в разі потреби) подану нижче інформацію.

Перешкоди на шляху до відповідальної поведінки:

- Це дуже некоректно – говорити те, що хочеш.
- Тільки егоїсти роблять те, що хочуть.
- Якщо я буду відповідальним, я можу посваритися з друзями.
- Мені соромно говорити те, що я думаю насправді.
- Якщо хтось відмовляє мені, це означає, що я йому не подобаюсь.
- Близькі люди повинні розуміти це самі.
- Люди повинні тримати свої почуття при собі.
- Я не хотів би говорити про свої думки й почуття, бо не хочу турбувати інших своїми проблемами.

У позакласній діяльності широко використовувались пізнавальні і розвивальні ігри. Ігри – це спеціально створені ситуації, які моделюють реальність, з якої учням пропонувалось знайти вихід. Вчитель створював ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву. Перевага ігор полягає ще у тому, що гра вимагає від кожного учасника активності, винахідливості, творчого підходу у вирішенні завдань. Такий вид діяльності стимулював і підтримував інтерес до навчання, набуття знань в процесі захопливої

гри. Наприклад, гра «Людина, хто вона?» проводилась нами по типу телегри «О, щасливчик». З цією метою клас об'єднувався у 3-4 команди. Для вибіркового туру обирався один представник від кожної команди. В основну гру потрапляв той, хто швидше за інших відповідав на запитання. Асистенти сліdkували за швидкістю і правильністю відповідей.

Практичне значення для старших підлітків у вихованні моральної самосвідомості мали тести: «Самоповага», «Чи є Ви капітаном власного життя?», «Визначення типу темпераменту», «Чи вольова ти людина?», «Який я насправді». Метод тестування застосовувався для стандартизованого виміру індивідуальних відмінностей та давав цінні дані для вивчення особистості і її потенціальних здібностей.

Нами також розроблено виховні години для учнів 7–9 класів з виховання моральної самосвідомості, на яких порушуються проблеми особистісної, людської та національної гідності, формування почуття самодостатності, відповідальності, свободи тощо. Наводимо приклади таких розробок: «Правильно оцінюючи себе, ми здатні впливати на своє майбутнє», «Чому я заслуговую на повагу», «Чи відповідальна ти людина», «Як пов'язана відповідальність з почуттям обов'язку?», «Самодостатність – це...», «Поняття совісті – поняття моральне», «Совість – це благородна цінність», «Свобода та її прояви», «Свободу не спинити».

Отже, дослідження не вичерпало усіх аспектів проблеми виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості. Перспективним вважаємо вивчення процесу виховання моральної самосвідомості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Література

1. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості / Іван Дмитрович Бех // Рідна школа. – № 1–2 (985–986). – 2012. – С. 9–12.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Организационные формы обучения / [под ред. Ю. И. Малеванного]. – К. : Лыбидь, 1991. – 173 с.
4. Практична педагогіка виховання : посібник з теорії та методики виховання / [за заг. ред. М. Ю. Красовицького]. – К. : Плай, 2000. – 143 с.

И. Н. Школьная

Использование инновационных форм и методов воспитания морального самосознания старших подростков во внеклассной деятельности

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Раскрыта методика воспитания нравственного самосознания старших подростков во внеклассной деятельности, направленная на становление таких ценностей, которые способствовали бы саморазвитию, самовоспитанию растущей личности. Обоснованы педагогические возможности использования современных форм и методов воспитания. На прикладном материале показаны различные варианты апробации воспитательных методик.

Ключевые слова: моральное самосознание, старшие подростки, формы и методы воспитания, внеклассная деятельность.

I. M. Shkilna

Usage of Innovative Forms and Methods of Education of Moral Consciousness of Elder Teenagers in Extracurricular Activities

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with methods of education of moral self-consciousness of elder teenagers in extracurricular activities, directed at the formation of such values that could contribute to self-development, self-education of a young personality. The educational possibilities of using modern forms and methods of education are substantiated. A variety of testing and educational methods is shown in the application material.

During the formative stage of the experiment, the author used a huge number of forms of extracurricular activities: after the object of impact (individual, mass, group, collective); in the areas of education (aesthetic, physical, moral, mental, labor, environmental, and economic). The author has widely used verbal, interactive, reflexive, games, visual and practical methods of education. In extra-curricular activities, cognitive and educational games were widely used. The teacher created situations of novelty, relevance, moral emotions, amusement, and amazement.

The author has also developed educational classes for pupils of 7-9 grades for development of moral self-consciousness, which touch upon personal, human and national dignity, form a sense of self-sufficiency, responsibility, freedom.

Keywords: moral self-consciousness, elder teenagers, forms and methods of education, extra-curricular activities.

References

1. Bekh, I. D. (2012). *Dukhovni tsinnosti yak nadbannia osobystosti* [Spiritual values as personal achievements]. *Ridna Shkola*, 1–2, 9–12.
2. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademvydav.
3. Malevannyi, Yu. I. (Ed.). (1991). *Organizatsionnyie formy obucheniia* [Organizational forms of teaching]. Kyiv: Lyibid.
4. Krasovytskyi, M. Yu. (2000). *Praktychna pedahohika vykhovannia* [Practical pedagogy of education]. Kyiv: Plai.

УДК 37.018.4–055.52.–053.4

Н. А. Шкляр, м. Київ

АДАПТАЦІЯ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ДНЗ: ВЗАЄМОДІЯ ВИХОВАТЕЛІВ З БАТЬКАМИ

У запропонованій статті акцентовано на важливості тісного взаємозв'язку сім'ї та дошкільного навчального закладу задля створення для кожної дитини єдиного виховного середовища, спрямованого на розвиток особистості дитини; розкрито поняття та компоненти психолого-педагогічної культури батьків: розуміння та усвідомлення ними своєї відповідальності за виховання дітей, здійснення продуктивних зв'язків з виховними інститутами (дошкільними навчальними закладами, школою, позашкільними закладами).

Ключові слова: батьки, взаємодія, молодший дошкільний вік, адаптація, педагогізація, сім'я.

Важливим складником навчально-виховного процесу сучасного закладу освіти є організація роботи з батьками, сім'ями дітей. У нових умовах суспільного, освітнього й технічного розвитку законодавство України чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей: саме батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані дбати про своїх дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я, здобуття загальної освіти та інше. А дошкільний навчальний заклад має допомагати батькам у виконанні ними своєї місії.